

Kalousek, František; Dostál, Bořivoj; Vignatiová, Jana; Šik, Augustin

Třetí pětiletí archeologického výzkumu Břeclavi-Pohanska (1969-1973)

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. E, Řada archeologicko-klasická. 1977-1978, vol. 26-27, iss. E22-23, pp. [155]-175

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/109273>

Access Date: 19. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

FRANTIŠEK KALOUSEK—BOŘIVOJ DOSTÁL—
JANA VIGNATIOVÁ—AUGUSTIN ŠIK

**TŘETÍ PĚTILETÍ
ARCHEOLOGICKÉHO VÝZKUMU
BŘECLAVI-POHANSKA (1969—1973)**

(Závěrečná zpráva)

Archeologický výzkum slovanského hradiska Břeclavi-Pohanska je součástí státního plánu VIII-3-2/5 (hlavní úkol: Slované a první státní útvary na území Československa; dílčí úkol: Vznik a rozvoj velkomoravského státu, koordinovaného ČSAV — akademik J. Poulík). Jde o systematický výzkum, který bude trvat několik desetiletí. Vedoucím výzkumu je prof. dr. F. Kalousek, jeho zástupcem doc. dr. B. Dostál, CSc.; na výzkumu se dále podílejí dr. J. Vignatiová, dr. A. Šik a v letech 1969—1973 na něm spolupracovali jak při terénních, tak při laboratorních a kabinetních pracích dr. J. Malina, L. Davídek, M. Venerová, J. Kamenská, S. Ševčík vedle dalších externích spolupracovníků (prof. dr. J. Štelcl, doc. dr. A. Lorencová, dr. E. Opravil, dr. Z. Kratochvíl aj.).

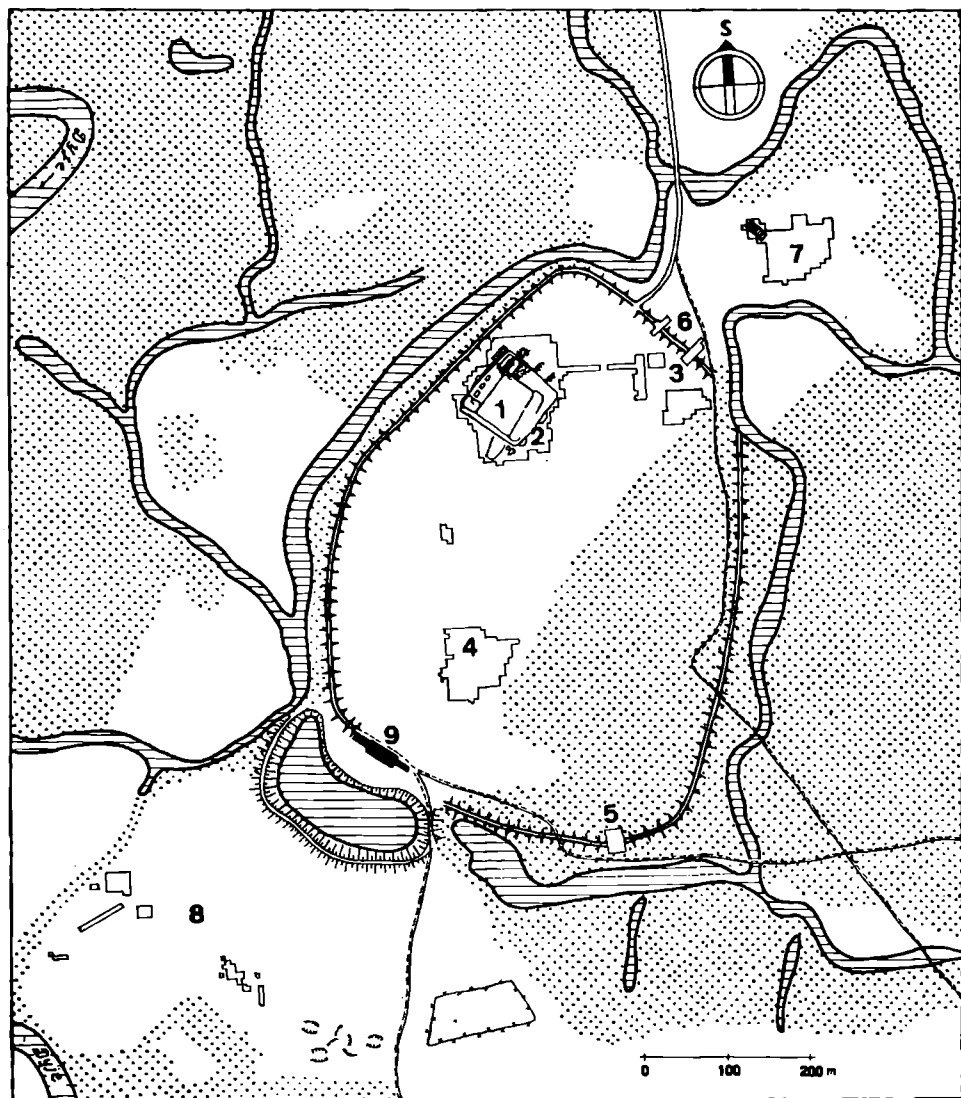
Výzkum Pohanska je úzce spojen s výukou katedry prehistorie; slouží posluchačům prehistorie k získávání archeologické praxe a skýtá materiál pro jejich seminární a diplomové práce. Je též využíván kulturně-politicky; jeho výsledky jsou prezentovány široké veřejnosti výstavními expozicemi, populárními články, veřejnými přednáškami a též relacemi v tisku a v televizi. Dílčí etapy jsou vědecky zpracovány a přispívají k řešení úkolů uvedeného státního plánu.

Naposled byla obhajována dílčí etapa tohoto úkolu pod názvem „Desíletí archeologického výzkumu velkomoravského hradiska Břeclavi-Pohanska (1959—1968)“ v r. 1970 prof. dr. F. Kalouskem a doc. dr. B. Dostálem, CSc.

Nyní předkládáme k obhajobě další pětiletí (1969—1973) výzkumných prací v terénu a jejich dokumentaci, výsledky vědeckého vyhodnocení i výsledky v oblasti popularizační.

I. Předběžné vyhodnocení terénních výzkumů a jejich dokumentace

V letech 1969—1973 se v terénu pokračovalo ve výzkumu sídlištních komplexů v oblasti Pohanska, konkrétně v lesní školce (1969), na severo-

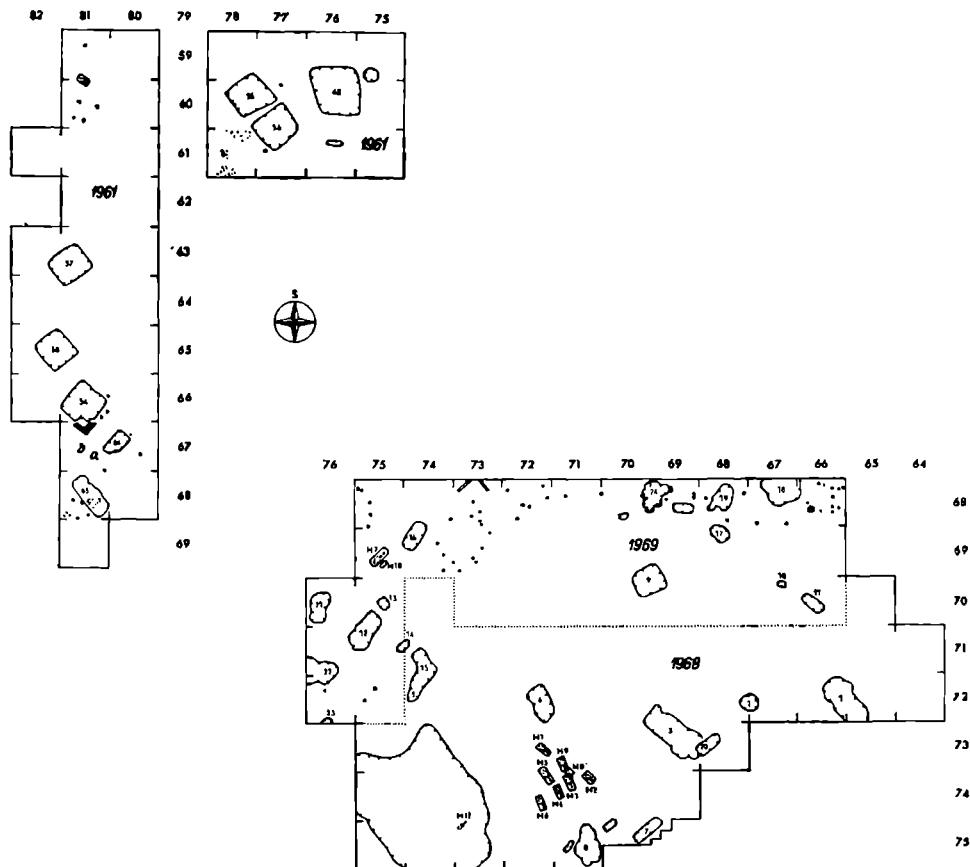
Obr. 1. Břevclav-Pohansko. Plán hradiště s označením zkoumaných ploch (stav k roku 1973). 1 — velmožský dvorec s kostelem a pohřebištěm č. 1; 2 — pohřebiště č. 2; 3 — sídlištní aglomerace v lesní školce; 4 — žárové pohřebiště s přílehlým sídlištním areálem; 5 — průřez valem v lese; 6 — průřezy valem v severovýchodní části hradiška; 7 — zkoumaná část severovýchodního předhradí; 8 — jihozápadní předhradí; 9 — zámeček Pohansko s muzejní expozicí. (Vodorovné šrafování = vodní plochy; tečkování = zalesněné plochy.) (Kresba A. Šik.)

východním předhradí (1970, 1971, 1972) a v areálu žárového pohřebiště (1972, 1973).

1. Sídlištní komplex v lesní školce

V r. 1969 byla na něm otevřena plocha 34 čtverců (850 m²); zároveň však byl v témže roce dokončen výzkum na ploše 44 čtverců (1100 m²) otevřené již v r. 1968, na níž kromě 6 kostrových hrobů a 1 objektu nemohl být výzkum v uvedeném roce dokončen. Nutno tedy hodnotit výzkum v lesní školce z let 1968 a 1969 vcelku (sídlištní objekty z r. 1968 nebyly předmětem obhajoby v r. 1970).

V letech 1968/9 bylo tedy celkem prozkoumáno v lesní školce 11 kostrových hrobů a 24 zahloubených sídlištních objektů mimo jednoho nadzemního objektu kúlové konstrukce a pozůstatků několika dalších objektů kúlové konstrukce nejasného půdorysu v severní části výkopu.

Obr. 2. Břeclav-Pohansko. Plocha zkoumaná v lesní školce v letech 1961, 1968 a 1969. (Kresba A. Šik.)

Kostrové hroby vykazovaly silné pohanské přežitky: v 7 hrobech z 11 hrobů byly nádobky, v hr. č. 8 dokonce dvě. Kromě nádob se vyskytl pouze v hr. 7 nůž. Vybavení hrobů tedy nevykazovalo žádnou majetkovou diferenciaci. Svědčí to buď o větším stáří hrobů nebo o jejich příslušnosti k osadě vesnického charakteru. Byly objeveny též tři obdélníkovité jámy velikosti jam hrobových (čtv. B 69–68, B 71–75, B 70–75), jejichž funkce je však nejasná, poněvadž jsou bez nálezů.

Sídlištní objekty představují 4 obytné zemnice — oválná (obj. 1), obdélníkovitá (obj. 3) a 2 čtvercovité (obj. 9, 18), 8 hospodářských zahloubených staveb (obj. 6, 8, 12, 19, 21, 22, 24), z nichž 2 měly výrobní ráz (rozsáhlý zahloubený obj. 6 — 15×10 m — s množstvím žernovů sloužil snad jako mlýn nebo kamenická dílna (?), nepravidelný zahloubený obj. 24 se čtyřmi hliněnými šachtovými pecemi v okrajových výklencích byl asi používán při tavně kovů) a 12 jam vesměs obdélníkovitých (obj. 4, 5, 7, 10, 11, 13, 14, 16, 17, 20, 23) a jedné kruhové (obj. 2), převážně též hospodářského účelu. Bezpečně byla prokázána jedna neočíslovaná nadzemní kúlová stavba (4×5 m) východně od obj. 16.

Lze tedy konstatovat, že výzkum v lesní školce v letech 1968/9 odhalil další část sídlištní aglomerace na hradisku, v níž vedle obvyklých zahloubených staveb jsou i nadzemní stavby kúlové konstrukce a kromě nevelkého počtu staveb vysloveně obytných i značný počet staveb a jam hospodářského účelu a též objekty dílenské. Tato sídlištní aglomerace je stejně jako v jiných místech hradiska a předhradí provázána rozptýlenými kostrovými hroby a jednou menší skupinou hrobů. Všechny zjištěné hroby a objekty jsou rámcově středohradištní; četné nádoby v hrobech a nález nákončí blatnicko-mikulčického rázu v souvislosti s obj. 1 naznačuje, že je zde výrazně zastoupen horizont přelomu 8.—9. stol. a 1. pol. 9. stol.

Sídlištní objekty zjištěné v letech 1968/9 navazují na skupinu 6 zemnic (obj. 54, 55, 56, 57, 58, 62) a dvou obdélníkovitých jam (obj. 64, 65) a 1 stavby kúlové (neočíslována) prozkoumaných již v r. 1961. Spolu s nimi vytvářejí podkovovitý útvar sídlištní aglomerace, na jehož vnějším obvodu se koncentruje nejvíce hrobů a jsou zde vysunuty některé výrobní a hospodářské objekty. Před konečnými závěry o půdorysných dispozicích uvedené sídlištní aglomerace je však nutné ještě prozkoumat její vnitřní plochu.

2. Severovýchodní předhradí

V rámci obhajovaného pětiletí bylo zkoumáno v letech 1970, 1971 a 1972. V té době bylo prozkoumáno 135 čtverců, tj. 3375 m^2 , čili podstatná část plochy zde vůbec zkoumané (celkem 4350 m^2 včetně výzkumu z let 1960 — 625 m^2 a 1968 — 350 m^2). V letech 1970—1972 zde bylo zjištěno 17 kostrových hrobů (č. 19—35), 53 objektů (č. 16—68), systém obdélníkovitých recentních jam s cihlami, systém palisádových žlábků a souvislé obloukovitě prohnutý pás kamenů široký 2—5—9 m na okraji terénní vlny.

Z uvedených objektů představovalo 10 recentní kruhové jámy (obj. 30, 31, 44, 46, 47, 51, 54, 66, 67, 68) zřejmě po výsadbě okrasných stromů. Jámy byly navzájem vzdálené asi 5—7 m a tvořily dvě řady v 5—7metrovém odstupu (rozdíl vzniká měřením od okraje či od středu jam). Měly syté zbarvený tmavý zásyp a neobsahovaly buď žádný nebo jen malé množství in-

ventáře; jen v případě, kdy jáma porušovala starší objekt (obj. 46, 51), bylo v ní více nálezů. Koridor kruhových jam po stromořadí, směřující od SV k JZ, navazoval na průsek v lese se starými stromy (nejméně 200 let) a dále na průkop ve valu při vstupu do lesní školky, kde se tyto jámy ve stejných rozměrech a vzdálenostech rovněž vyskytly. Jde zřejmě o okrasnou alej vysázenou v souvislosti s postavením zámečku Pohansko.

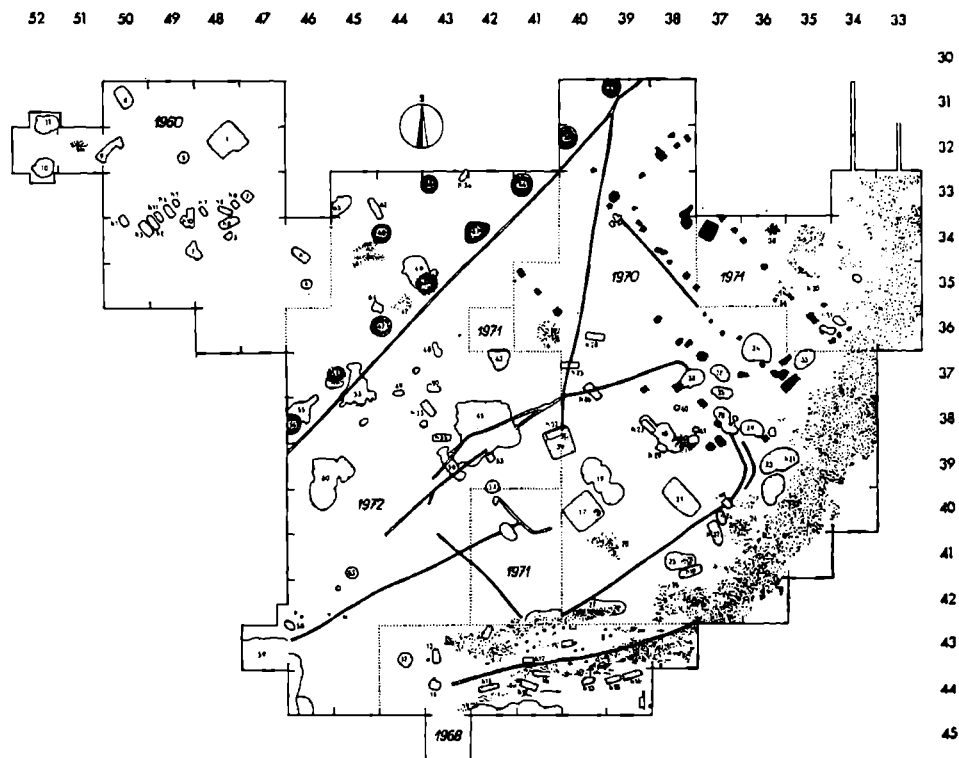
Asi 40 v podstatě obdélníkových nebo oválných jam (rozměry: 50 × 70 až 100 × 150 cm) se sytý černým zásypem se zbytky cihel a malty, vytvářelo dva paralelní obdélníky o rozměrech asi 7 × 28 m, vzdálené cca 4–5 m. Šlo zřejmě o podezdívky sloupů dvou recentních seníků orientovaných delší osou od SZ k JV, vzdálených asi 7 m jihovýchodně od okrasné aleje, situované paralelně s ní na okraji lesa.

Palisádový žlábek táhnoucí se asi 1 m jihovýchodně od stromů okrasné aleje a běžící důsledně podél ní (od SV k JZ) je zřejmě recentní a souvisí s oplocením kolem seníků nebo jiného zařízení lesního hospodaření. Recentní je zřejmě i žlábek probíhající téměř přímo od S k J (od obj. 31 k obj. 39), převrstvující hradištní kostrový hrob 25, jehož jáma se nerýsovala a byla objevena až při vybírání žlábků. Stejná je i stratigrafická situace žlábků uzavírajícího lichoběžníkovitou plochu téměř ve středu výkopu (kolem obj. 17–21, 39), který rovněž převrstvuje hradištní hroby 24 a 25. Poslední dva žlábky, pokud jsou stopami po oplocení, musely být na rozdíl od prvního žlábků vyryty v době před postavením nebo po zboření seníků (zasahují do plochy jednoho z nich). U žlábků uzavírajícího lichoběžníkovitou plochu není však vyloučeno, že je středohradištní a je pozůstatkem po oplocení usedlosti, jak je to v některých případech doloženo na hradišku.

Z dalších objektů byla zemnice 21 a 60 laténská, 2 obilnice (obj. č. 40 a 41) eneolitické. Ponecháme-li stranou velké zahloubeniny 45 a 59 a drobnější jámy 29 a 35, jež mohly být těžišti písku a teprve dodatečně zaplaveny (obsahují malé množství materiálu), zbývá ještě 39 objektů z hradištního období. Kromě jámy 65 s hrncem pražského typu, jsou ostatní objekty rámcově středohradištní. Z nich dva blízko sebe se nacházející (obj. 17 a 39) jsou obytnými polozemnicemi s kamennými pecemi. V obj. 17 byly 3 celé nádoby, několik ostruh různých typů, srpů, depot sekerovitých hřiven a jiné železné předměty (pilka); byly v něm též zjištěny zbytky dřevěných fošen ze zhroutených stěn. Osm větších zahloubených objektů (18, 19, 23, 27, 28, 34, 52, 56) a snad i zmíněné zahloubené objekty 45 a 59 sloužily hospodářským, případně výrobním účelům (obj. 19, zemnice 17). Deset objektů (16, 20, 24, 25, 26, 36, 37, 38, 42, 61) je reprezentováno jen izolovanými skupinami kamenů, z nichž část byla v některých případech propálená; šlo patrně o pozůstatky nadzemních staveb, jejichž půdorys je v některých případech naznačován plochou kamenů (obj. 36), často však zůstává nejasný. Nelze též jednoznačně rozhodnout, zda šlo o objekty obytné, hospodářské či výrobní. Osmnáct objektů (mimo nejasných obj. 29 a 35 a obj. 65 s pražským typem) lze označit za jámy, vesměs oválných (obj. 22, 32, 33, 40, 41, 43, 46, 48, 49, 50, 51, 57, 58, 63, 64), obdélníkových (obj. 53, 62) nebo nepravidelných tvarů (obj. 55). Z nich některé mohly mít výrobní funkci (obj. 63).

Spolu s výzkumy z let 1960 a 1968 bylo na SV předhradí zjištěno 35 kostrových hrobů a 68 sídlištních objektů (4 zemnice s kamennými otopnými

zařizeními (+ 1 laténská), 12 zahlobených hospodářských nebo výrobních staveb, 10 nadzemních staveb nejasného účelu vymezených vrstvami kamennů a 40 jam). Výzkum z obhajovaného pětiletí potvrdil, že kamenná destrukce v šíři 2–7 m respektuje oblouk terénní vlny a je patrně pozůstatkem opevnění předhradí ve velkomoravském období, soudě podle vztahu k palisádovému žlábků a ke kostrovým hrobům objeveným v roce 1968 (B. Dostál). Naproti tomu F. Kalousek se zřetelem na celkovou situaci zastává názor, že nejde o sesuv kamenného opevnění, nýbrž o záměrné vydláždění části mírného svahu břehu při rameni řeky Dyje, které mohlo souviset s výrobní činností (tkalcovství, koželužství aj.), případně z důvodů nám zatím bližší neznámých. Většina ostatních žlábků bude patrně recentní. Nálezy se potvrdilo osídlení terénní vlny předhradí v eneolitu, latěnu, v době římské (nalezena též mince), časněslovanské i středohradištní. Tentokrát se našly i sídlištní objekty s eneolitickým a laténským materiálem. Časněslovanské osídlení se ukázalo jen řídké (obj. 10, 65). Středohradištní osídlení je též poměrně rozptýlené a koncentruje se jen ve dvou skupinách obytných sídlištních objektů a hrobů (1. skupina: obj. 1, 11 a hroby 1–11; 2. skupina: obj. 17, 39 a hroby 12–19). Prolínání hrobů se sídlištními

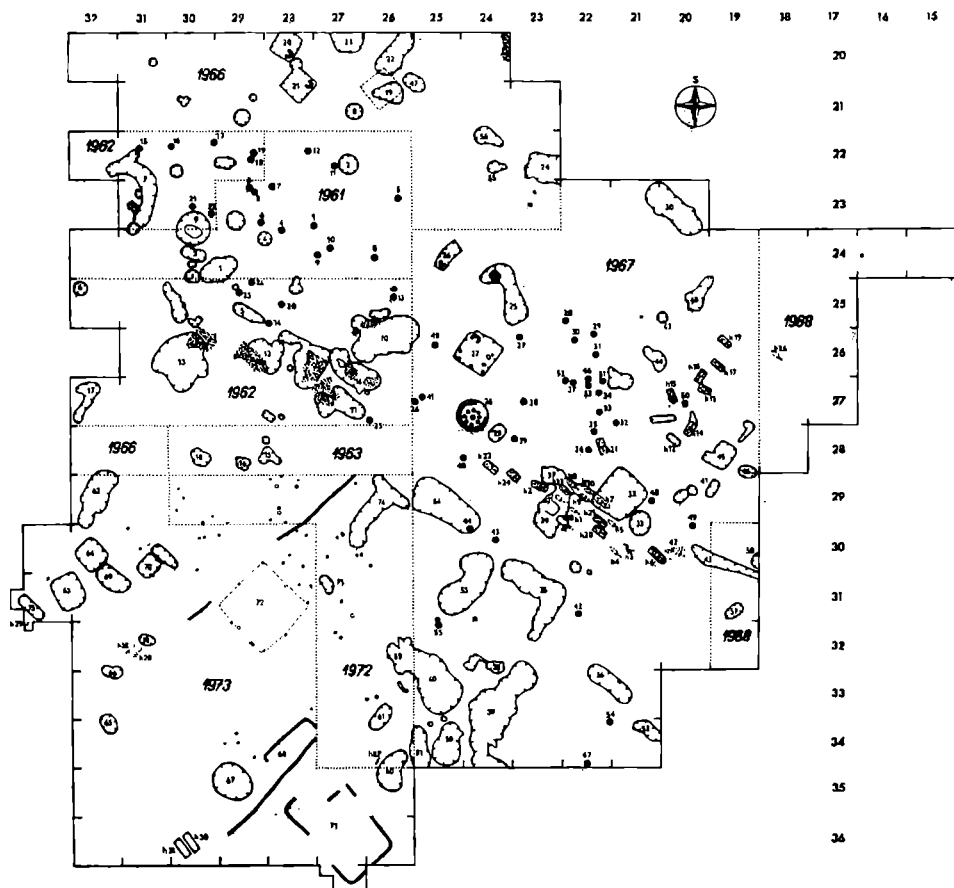

Obr. 3. Břeclav-Pohansko. Plocha zkoumaná na severovýchodním předhradí v letech 1960, 1968, 1970–1972. (Mřížkování = recentní zásahy.) (Kresba A. Šik.)

objekty a pouze jejich částečná koncentrace v menší skupiny je zde doložena stejně jako v areálu žárového pohřebiště a v lesní školce. Nálezy depotů železných předmětů (vedle zmíněného v obj. 17 byly další dva v objektech objevených při výzkumu valu na ploše předhradí), výskyt objektů výrobního charakteru (obj. 17, 19, 63 aj.) ukazuje na koncentraci řemeslné výroby v areálu předhradí.

3. Sídlištní komplex v areálu žárového pohřebiště

V uvedeném pětiletí zde byl prováděn výzkum ve dvou sezónách (1972, 1973) a celkově byla prokopána plocha 58 čtverců (1450 m²). Bylo na ní zjištěno 18 objektů (č. 57—74), 6 kostrových hrobů (č. 27—32) a zbytky dvou palisádových žlábků oddělujících patrně jednotlivé usedlosti. Z uvedených objektů byly 3 obytné polozemnice (obj. 62, 63, 64), 4 větší zahloubené

Obr. 4. Břeclav-Pohansko. Plocha zkoumaná v areálu žárového pohřebiště v letech 1961—1963, 1966—1968, 1972—1973. (Tmavé body — žárové hroby.) (Kresba A. Šik.)

hospodářské stavby (obj. 57, 59, 60, 67), 8 jam — obj. 58a, 61, 65, 66, 70, 73, 74, 69 — (v jedné — obj. 65 — byl pohřeb koně), 3 nadzemní stavby — 1 s kúlovou konstrukcí (obj. 72) a dvě s pletenými stěnami (obj. 68 a 71). Pozoruhodný je zejména nadzemní objekt 71 s pletenými stěnami, v jehož prostoru byly četné nálezy těžkých bochníčkovitých slitků železné strusky, souvisejících s kovářskou nebo hutnickou výrobou.

Objevy z let 1972 a 1973 doplnily obraz sídlištní aglomerace zkoumané i v dřívějších letech na ploše 158 čtverců, tj. 3950 m². Celkově zde bylo vedle 55 žárových hrobů z časněslovanského období zjištěno 32 hrobů kostrových patřících středohradištnímu období a 76 objektů, mezi nimiž lze rozlišit 3–4 skupiny obytných zemnic po 2–3 (1. skup.: obj. 19, 20, 21; 2. skup.: obj. 25, 26 a snad 32; 3. skup.: obj. 62, 63, 64; 4. skup.: obj. 35, 38; 5. skup.: obj. 10, 13), s nimiž souvisí několik zahloubených hospodářských staveb. Celkový počet obytných zahloubených staveb s ohništi nebo pecemi činí 14–15 (čtvercovité zemnice 20, 21, 27, 32, 63, 64; obdélníkovité zemnice 26, 35, 62; oválné zemnice 10, 13, 18, 19, 25); 1 obytná stavba byla asi nadzemní (obj. 38). Větších hospodářských zahloubených staveb bylo 19 (obj. 11, 12, 14, 22, 23, 24, 36, 39, 40, 45, 48, 49, 50, 51, 53, 54, 60, 62, 67, 69); povrchové hospodářské stavby vymezené kameny jsou dvě (obj. 30, 34) a povrchové stavby s kúlovou konstrukcí a s pletenými stěnami jsou tři (obj. 68, 71, 72). Jam oválného, obdélníkového nebo nepravidelného půdorysu bylo 33 (obj. 1–9, 15–17, 29, 31, 33, 37, 43, 44, 46, 47, 52, 55–59, 65, 66, 70, 73, 74); zvláštní místo mezi nimi zaujímá kruhový objekt sestávající z 8 obvodových kúlových jamek a jedné jamky centrální (obj. 28), patrně kultovního významu. Dvě skupiny kamenů (obj. 41, 42) byly zřejmě zbytky destruovaných pecí. Ve dvou případech byly zjištěny pohřby koní — v souvislosti s obj. 10 a 65.

Přehled výsledků výzkumu a dokumentace v Břeclavi-Pohansku v letech 1969–1973

Úsek	Rok	Počet prozkoumaných čtverců 5 × 5 m	Prozkoumaná plocha v m ²	Počet zjištěných sídlištních objektů	Počet zjištěných kostrových hrobů	Počet plánů 1 : 20	Počet fotozáběrů v terénu	Počet stran polní písemné dokumentace
Lesní školka	1968/9	78	1950	24	11	134	104	112
	1970	61	1525	20	9	178	380	65
	1971	22	550	6	5	39	67	21
	1972	52	1300	27	3	77	100	61
Žárové pohřebiště	1972	15	375	5	1	16	10	16
	1973	43	1075	13	5	68	128	80
Celkem	—	271	6775m ²	95	34	512	790	355

Lze tedy konstatovat, že vedle žárového pohřebiště ze 6.—8. stol. byla v jeho areálu zjištěna rámcově středohradištní sídlištní aglomerace shlukového typu, provázená roztroušenými a zčásti skupinově uspořádanými kostrovými hroby. V osídlení této aglomerace bude zřejmě možné rozlišit dvě fáze, jak naznačuje různý tvar a zřejmě i konstrukce obytných staveb, jejich vztah ke kostrovým hrobům a některé výrazné prvky inventáře. Třetí pětiletí výzkumu Pohanska v tomto areálu v podstatě asi vyčerpalo možnosti archeologického výzkumu na nezálesněné ploše. Byl v něm objeven další shluk sídlištních objektů obytného i hospodářského rázu, byla prokázána přítomnost nadzemních staveb kúlové konstrukce a staveb s pletenými stěnami omazanými hlínou, zaregistrovány palisádové zlábký svédčící o oplocení jednotlivých částí osady či usedlostí, a byly získány nové doklady o výrobní — kovářské či železářské — činnosti v této části Pohanska ve střední době hradištní (zejména obj. 71 s četnými nálezy struskovitých slitků).

II. Vědecké vyhodnocování výzkumu

Průběžně s terénními a laboratorními pracemi probíhalo vědecké vyhodnocování dokončených úseků výzkumu (kostelní hřbitov, velmožský dvorec). Vedle dílčích studií publikovaných ve SPFFBU, PA, VVM, ČNM aj. (podstatná část byla předložena ve formě rukopisů k obhajobě v r. 1970 a mezitím vyšla tiskem) bylo v rámci Spisů FF zahájeno vydávání řady monografií o Pohansku řízené F. Kalouskem. Prvá monografie sepsaná F. Kalouskem již vyšla, druhá je připravena k tisku; obě jsou přiloženy jako součást oponentního řízení.

1. F. Kalousek, Břeclav — Pohansko I. Velkomoravské pohřebiště u kostela. Archeologické prameny. Brno 1971. Předběžný rukopis práce byl součástí obhajoby úkolu v r. 1970. Nyní je předkládána v konečné úpravě vytištěná práce jako doklad o realizaci oponovaného dílčího úkolu.

Monografie v rozsahu 217 stran se 407 obrázky v textu, 4 pérovkami a 47 fotografickými tabulkami podává úvodem dvojjazyčně (česky a německy) vysvětlivky týkající se historie výzkumu, jeho postupu a metodiky, zásady prezentace nálezového fondu i drobnější technické poznámky. Vstupní část umožňuje čtenáři rychlou orientaci na lokalitě, v plánu pohřebiště, ve stratigrafické situaci jednotlivých hrobů i sledování otázek speciálního zájmu v nálezové zprávě.

Vlastní nálezová zpráva vyčerpávajícím způsobem prezentuje nálezovou situaci i nálezový fond. Je výsledkem pracného a metodicky promyšleného úsilí několika let. Stylisticky je velmi úspěšná a u každého hrobu je dodržován jednotný systém popisu, počínaje terénní situací (hrobová jáma, orientace, poloha kostry, rozložení milodarů od lebky k nohám) přes antropologické určení pohlaví a stáří a popisy milodarů konče. Popisy nálezů zahrnují vedle základních vnějších znaků i určení výrobního materiálu (u šperků zjištěny na základě spektrální analýzy), rozměry a inventární číslo, což vylučuje záměnu nálezů a dokazuje důkladné předběžné zpracování nálezového fondu umožňující jeho snadnou kontrolu kdykoliv a kýmkoliv v budoucnosti.

Popisná část je důsledně skloubena s částí obrazovou. Číslo hrobu odpovídá číslu obrázku, na němž je vyobrazena hrobová jáma s pozůstatky pohřbu a s rozložením milodarů číslovaným podle pořadí popisu; tato čísla souhlasí též s čísly vyobrazených milodarů. To vše velmi ulehčuje práci s obsáhlým nálezovým fondem, aniž se čtenář musí namáhat se zapamatováním různých čísel vztahujících se k témuž předmětu. Doplnění kreseb jednotlivých předmětů značkami vyjadřujících materiál, z něhož byly vyrobeny, vytváří z obrazové části samostatný celek srozumitelný i tomu odbornému zájemci, který nezná český jazyk. Samotné kresby předmětů, provedené vesměs v měřítku 1:1, jsou natolik výstižné, že dovolují rozlišit výrobní techniku, úroveň uměleckého projevu a všechny údaje k typologickému a chronologickému třídění nálezů. Též plán pohřebiště představuje samostatně srozumitelný dokument informující o mnoha detailech terénní situace: o výskytu rakví, o stratigrafickém vztahu hrobů navzájem i ke kostelu, o narůstání pohřebiště aj. Plán je sklouben s popisem pomocí čísel čtvercové sítě.

Pevně skloubená popisná a obrazová část dokumentace je doplněna fotografickými tabulkami zachycujícími fakta a detaily nevyjádřitelné dosti výstižně popisem ani kresbou. Prvních 26 tabulek představuje terénní záběry jednotlivých typů hrobů, úprav hrobových jam (s rakví, s kamenným obložením aj.), skupin hrobů ve složité stratigrafické situaci, detaily v uložení milodarů i částí koster apod. Tabulky 27–46 pak představují typy nalezených předmětů — šperků, zbraní, ostruh, keramiky aj. a zejména u šperků jsou podány zvětšeniny jednotlivých detailů, umožňující studium výrobní technologie.

Metodicky zvládnutá prezentace archeologického výzkumu pohřebiště má sama o sobě vysokou vědeckou hodnotu, která je umocňována významem samého objevu. Kostelní hřbitov na Pohansku je totiž jedním z mála velkomoravských pohřebišť neporušených pozdějšími zásahy a též v úplnosti prozkoumaných. Nálezovou situací je bezpečně prokázána souvislost se sídlištním komplexem, v němž žili pohřbení. To umožňuje plně platná statistická šetření a zpětné závěry o společenské struktuře příslušné sídlištní aglomerace. Tento dlouhodobý postulát nemohl být zatím nikde v úplné důslednosti splněn pro mezerovitost archeologické pramenné základny. Pohřebiště z Pohanska je reprezentativním vzorkem velkomoravských nekropolí, neboť jeho inventář obsahuje jak nejstarší nálezy blatnicko-mikulčického stylu vyrobené v první čtvrtině 9. stol. (i když jejich uložení do hrobů je zřejmě pozdějšího data), tak nejmladší nálezy prvních esovitých záušnic, které lze klást k polovině 10. stol.; období rozkvětu velkomoravské kultury je tu zachyceno nejpočetnějšími nálezy. Z toho vysvítá závažnost publikovaného souboru z Pohanska pro studium střední doby hradištní na Moravě a v širším kontextu pro problematiku evropského raného středověku v uvedeném časovém úseku. V řadě našich i zahraničních recenzí byla tato publikace vesměs kladně hodnocena.

2. B. Dostál, Břeclav — Pohansko IV. Velkomoravský velmožský dvorec. Brno 1974. 511 str. rkp., 36 obr., 112 pér. tab., 28 fototabulek. Monografie byla zařazena do pětiletého plánu 1970–1975 státního úkolu VIII-3-2/5 s tím, že bude ukončena v r. 1972. Pro zaneprázdnění autora jinými služebními povinnostmi mohla být hlavní část závěrečných prací

vykonána až v r. 1973 a k úplnému dokončení došlo až v r. 1974. Příprava díla probíhala přibližně od r. 1965.

Monografie je rozdělena do 9 kapitol a opatřena ruským a německým resumé. V první kapitole je popsána poloha naleziště, jeho geologická situace, dále je stručně nastíněna historie a metoda výzkumu dvorce a stav zpracování získaného materiálu archeology a jinými specialisty a postup v řešení vědeckých problémů, které v průběhu výzkumu vyzvuly.

Ve 2. kap. jsou popsány a interpretovány pozůstatky palisádového opevnění dvorce a různých ohrad, které sejevily jako žlábký různých šířek, hloubek a tvarů, v rozmanitých prostorových návaznostech i stratigrafických souvislostech. Byly shledány dvě stavební fáze čtvercového palisádového opevnění s odlišnou konstrukcí bran; na opevnění navazovaly další ohrady, z nichž jedna měla patrně funkci kultovní a další, obnovované v obměněných půdorysech, oddělovaly jednak vlastní velmožské sídlo, jednak souvisely s chovem dobytka a ochranou velkých kulových staveb stojících vně opevnění. Podle inventáře hrobů, které žlábký porušují, a podle jejich vztahu ke kostelu a na základě předpokládané trvanlivosti palisády datuje autor starší fázi opevnění mezi léta $\pm 820 - \pm 840$ až $\pm 850 - \pm 866$, mladší fázi opevnění mezi léta $\pm 850 - \pm 866$ až $\pm 880 - \pm 900$.

Ve 3. kap. je podána analýza sídlištních objektů (73 velkomoravských, 45 časněslovanských a 11 blíže nedatovatelných). Mezi zahluobenými stavbami, které se nacházely vesměs vně dvorce, rozlišil autor 7 obytných zemnic s kamennými či hliněnými otopnými zařízeními, 3 dílenské objekty (podle více otopných zařízení, odpadu suroviny a polotovary) orientované na kovářské, hrnčířské a pekařské práce a 8 hospodářských staveb. Nadzemní stavby vytvářejí tři konstrukční skupiny. Prvá má půdorys vesměs nejasný, jen zčásti zahluobený, naznačený nakupením nálezů na celé ploše nebo kameny na obvodu či v rozích; bylo mezi nimi 13 obydlí, 3 dílny a 10 hospodářských staveb. Druhou tvoří obydlí velmožského sídla, vesměs srubová na kamenných podezdívkách, s litými maltovými podlahami a zděnými nárožními; podle pravidelnosti vzájemného uspořádání, půdorysných dispozic a podle analogií ve východoslovanském prostředí připouští autor možnost, že některé ze srubů mohly být dvoupodlažní a navzájem propojené, takže vytvářely dřevěnou palácovou stavbu na způsob východoslovanských choromů. Třetí skupinu tvoří velké kulové stavby s pletenými stěnami, vytvářející specifický stavebně-konstrukční typ. Mezi otopnými zařízeními v dvorci je zastoupena řada variant otevřených ohnišť a pecí. Jámy rozmanitých tvarů jsou především časněslovanské; pokud jsou velkomoravské, nacházejí se většinou vně areálu dvorce.

Ve 4. kap. o sakrálních stavbách se autor jen stručně zmiňuje o stavebních fázích kostela na základě údajů publikovaných F. Kalouskem (tyto zmínky jsou nutné vzhledem k úvahám o stavebních fázích dvorce a jeho datování) a podrobněji se zabývá ohradou na SV straně dvorce, u níž připouští její kultovní význam, stejně jako u kruhového kultovního objektu 39, který podle své stratigrafické pozice dovoluje jeho včlenění do první poloviny 10. stol. a podle východoevropských archeologických i v písemných pramenech doložených analogií tento výklad nevyklučuje. Kapitola je doplněna rozborem ojedinelých kostrových hrobů nacházejících se vedle kostelního hřbitova v areálu dvorce.

Pátá kapitola charakterizuje kulturní vrstvu Pohanska v areálu dvorce, která sice obsahuje jednotlivé nálezy mezolitické (jen ojedinělé), neolitické, eneolitické, laténské a římské, avšak je jinak jednolitá a převážná masa nálezů je v ní slovanská; jediné se slovanskými nálezy jsou spojeny sídlištní objekty a hroby.

Šestá kapitola obsahuje analýzu nejmasovějších nálezů — keramiky, vyskytující se zde jak v souvislostech časněslovanských, velkomoravských i povelkomoravských. V časněslovanské keramice rozlišuje autor podle zastoupení v uzavřených nálezových celcích 3 horizonty (s nezdobenou, smíšenou a jen obtáčenou a zdobenou keramikou), které konfrontuje s keramikou ze zdejšího žárového pohřebiště. Ve velkomoravské keramice rozlišuje podle materiálu, výrobní techniky, výzdoby, profilace okrajů a vypálení 8 skupin a několik typů, které pokládá za výrobky jednotlivých dílen (případně mistrů), z nichž některé pracovaly po celé velkomoravské období, jiné spíše v jeho starší nebo mladší fázi. Podrobně se zabývá místními oporami pro datování velkomoravské keramiky založené na nálezových celcích a vertikálně a horizontálně stratigrafických vztazích jednotlivých celků ke kostrovým hrobům a k jednotlivým fázím opevnění. Vyčleněním skupiny povelkomoravské keramiky, zejména pomocí analogií z Mikulčic a podle jejího stratigrafického zařazení se mu podařilo bezpečně stanovit konec posledního sporadického osídlení v areálu dvorce do 2. pol. 10. stol. s tím, že kompaktní osídlení zde skončilo podstatně dříve.

V 7. kap. je podán rozbor ostatních nálezů — kostěných předmětů, zbraní a výstroje, zemědělských a řemeslnických nástrojů, ozdob a domácích potřeb — kterých je poměrně málo, některé však poskytují významné datovací opory a zásadní poznatky o úrovni zemědělské a řemeslné výroby a společenském postavení obyvatel dvorce.

8. kap. je vyvrcholením práce. Autor se v ní zabývá otázkami relativní a absolutní chronologie dvorce a dospívá k stanovení dvou hlavních vývojových fází dvorce souvisejících s jeho opevněním a nejméně k 5 stavebním etapám sídlištních objektů, z nichž však některé mohly být v používání po celou dobu existence dvorce. Rekonstruuje život obyvatel dvorce, který je charakterizován úzkým vztahem k zemědělské produkci okolních osad, i když podíl obyvatel dvorce na ní nelze přesněji charakterizovat, dále přímo doloženým chovem dobytka, soustředěním řemeslné výroby v okrajových částech dvorce nebo na jeho vnějším obvodu, a konečně vyšší životní úrovni obyvatel dvorce odrážející se v architektuře, vyspělých otopných zařízeních, v neobvyklém složení obyvatel dvorce (téměř dvojnásobný počet mužů než žen) a v diferencovaném vybavení hrobů. Srovnáním se současnou karolinskou curtis i s pozdějšími východoslovanskými knížecími dvory dochází k závěru, že jde o slovanský velmožský dvorec — typ sídla spjatého s hospodářskou usedlostí, jehož objev je jedním z dokladů raně-feudálního charakteru Velké Moravy.

V 9. kap. jsou sepsány archeologické prameny, tj. popisy objektů (na rozdíl od kap. 3, kde jsou úvahy o jejich rekonstrukci) a hrobů s výčtem nálezů, stručnou charakteristikou keramického inventáře a se stratigrafickými pozorováními.

Soupis je úzce spjat s pérovkovými tabulkami (celkem 112), kde jsou vyobrazeny v jednotném měřítku plány objektů a materiál podle nálezo-

vých celků; u keramiky je proveden popis číselným kódem a jsou uvedeny základní rozměry. Terénním záběrům z výzkumu a keramiky je věnováno 28 fototabulek s vyobrazením základních keramických skupin. Pro zalomení do textu je připraveno 36 obrázků s celkovými plány, rekonstrukcemi, typologickými tabulkami a s nálezy drobných předmětů z kulturní vrstvy. Čtyři plány v příloze informují o chronologii jednotlivých stavebních fází, o nasycenosti kulturní vrstvy v areálu dvorce a o nálezech ze žlábků po palisádovém opevnění.

III. Popularizace

Vedle veřejných přednášek, populárních článků, relací v rozhlasu a v televizi byla v pětiletí 1969—1973 hlavní popularizační akcí související s výzkumem na Pohansku příprava stálé expozice „Břeclav-Pohansko, slovanský památník“ na zámečku Pohansko v r. 1971. Expozice byla realizována ve spolupráci s odborníky uvedenými v úvodu této zprávy a ve spolupráci s Regionálním muzeem v Mikulově.

Jako doklad je k obhajobě přikládán text připravovaného katalogu (B. Dostál); úvodní část připravuje F. Kalousek. O expozici samé informuje podrobná fotografická dokumentace.

Nová expozice o výzkumech slovanského naleziště na Pohansku u Břevlavi si klade za cíl politické a kulturně výchovné působení na naši veřejnost, zejména na školní mládež. Tím je dáno i celé její pojetí. Nepodává zdaleka úplný přehled výsledků dosavadních výzkumů, nýbrž jenom jejich názakový průřez a soustřeďuje se na prezentaci toho, co je pro Pohansko zvláště charakteristické a co skýtá možnost nejlépe poukázat na hospodářské, společenské a ideologické problémy našich slovanských předků v době velkomoravské: je to pokus o názakovou rekonstrukci života a práce obyvatel velmožského dvorce, jehož zbytky se zde podařilo v úplnosti prozkoumat, což je samo o sobě jedinečným objevem pro 9. stol. v celém slovanském světě.

Hned při vstupu do expozice je návštěvník veden k tomu, aby si u velkého leteckého snímku Pohanska uvědomil prostřednictvím připojené mapy nejen polohu lokality v rámci Velkomoravské říše, ale i obsahovou a časovou souvislost s jinými nalezišti té doby — s Mikulčicemi, Starým Městem, Nitrou aj. — a nadto i sounáležitost Velké Moravy k ostatnímu slovanskému světu a k bratrským slovanským národům, které již tehdy měly nebo si vytvářely své státní organizace, jako Bulharsko, Kyjevská Rus, Chorvatsko, nebo žily ještě ve stadiu předstátní kmenové či kmenově federativní formě jako Slované polští, polabsko-pobaltští, srbští a makedonští, případně již svou samostatnost ztratili, jako Slovinci, kteří však kulturně ještě ovlivňovali jihomoravské oblasti.

Myšlenka spjatosti Velké Moravy a jejích památek, reprezentovaných ve značné míře též nálezy a objevy z Pohanska, s ostatními slovanskými oblastmi i s jinými kulturními centry Evropy 9.—10. stol. je vyjádřena též na mapě kulturních vlivů, které působily na Velkou Moravu z oblastí černo-mořské, byzantské, předoasijské, adriatické, z karolinského Západu i svě-rázného Pobaltí. Nechybí ani na mapě vlivů a tradic vyznařujících z Velké

Moravy do okolních zemí, které se projevily zejména v oblasti písemnictví. Současně z těchto map i z řady exponátů plyne, že naše země nestály v raném středověku na periférii evropského dění, naopak vytvořením svérázné kultury a pevné politické organizace ho i významně ovlivnily. To je moment aktuálního dosahu, přispívající k vytváření pevné základny progresivního vlastenectví občana naší socialistické společnosti.

Expozice prezentuje především archeologická fakta v trojrozměrných exponátech a dvourozměrných vyobrazeních — fotografiích a plánech. K jejich vysvětlení a pochopení jsou pro návštěvníka k dispozici tytéž prostředky: trojrozměrné rekonstrukce, dvojrozměrné kresby s historickými nebo etnografickými náměty a grafy. Textová část je silně omezena na nezbytná objasnění a počítá se s jejím rozšířením v předloženém katalogu. Zatímco trojrozměrné rekonstrukce vycházejí bezprostředně z archeologických zjištění a z technologických možností původně použitého materiálu, pokud o něm dal výzkum dostatečné nebo aspoň náznakové svědectví (rekonstrukce domů, opevnění dvorce, způsob nošení některých součástí výstroje aj.), pracovní úkony, válečnictví, pohřební obřady apod. jsou návštěvníkovi přiblíženy prostřednictvím pozdějších vyobrazení ve středověkých rukopisech vzniklých převážně v našem prostředí.

Aby návštěvník nebyl uváděn v omyl a neustále si uvědomoval, že použité kresby nejsou vyobrazeními z doby, kterou expozice prezentuje, jsou vždy důsledně provedeny v slabém hnědavém odstínu a kromě toho jsou buď vyčleněny do horního pásu expozice nebo jsou na průběžných panelech na menších plochách.

Malý výstavní prostor a nevýhodná orientace vstupu i časová omezenost vnutily do jisté míry výtvarníkovi při řešení expozice poměrně složitý postup. V zásadě je však respektován požadavek vést návštěvníka k materialistickému pojetí daného úseku historie tím, že je mu prezentována jako dominanta výroba dané doby, pak s ní úzce související struktura společnosti a konečně hmotný odraz ideologické nadstavby.

Archeologické prameny sice dobře informují o stavu výrobních sil, o výrobních vztazích a struktuře společnosti svědčí však jen nepřímo a náznakově. Tak i na Pohansku sám tvar čtvercového opevnění dvorce, připomínající karolinskou curtis známou ze západních pramenů a související úzce s feudální strukturou franské společnosti, nasvědčuje na podobné sociální poměry na Pohansku a na Moravě. O majetkové a sociálně diferencované společnosti mluví různé typy obydlí, menší i velká, prostě i náročně budovaná, prezentovaná návštěvníku ve fotografické dokumentaci archeologického nálezu i ve strážlivé vědecké rekonstrukci; totéž naznačuje grafické vyhodnocení vybavenosti hrobů a četné exponáty samy. O mimoekonomickém násilí, hlavním zdroji obohacení vládnoucích vrstev, svědčí zbraně a jezdecká výstroj z hrobů družiníků a bohaté ozdoby z hrobů privilegovaných žen.

Výroba založená na zemědělské produkci a chovu dobytka byla podle prezentovaných nálezů rozvinuta v nejrůznějších odvětvích. Dosahovala tehdejší evropské úrovně. Demonstrují to zejména místní šperkařské výrobky, které vykazují ztvárnění uměleckých podnětů z nejrůznějších center kulturních, avšak zároveň vytvářejí svérázný velkomoravský okruh, doložený významně též nálezy z Pohanska.

Svědectví o změnách věrských představ zjištěné výzkumem hrobů a objevem zbytků křesťanského kostela dokazuje, že i Pohansko se podílelo na velké ideologické proměně slovanského obyvatelstva našich zemí, spojené s nástupem feudalismu — na christianizaci a kulturních projevech na ní závisějících. Není vyloučeno, že zdejší chrám byl zbudován v přímé souvislosti s působením byzantské misie Konstantina a Metoděje. Je téměř jisté, že v něm byly slouženy obřady v staroslovanském jazyce, bylo používáno textů psaných nejstarším slovanským písmem — glagolicí, na jejichž podkladě byly Metodějovými žáky vypuzenými z Moravy po roce 885 vybudovány základy nejstaršího písemnictví většiny slovanských národností.

Výsledky archeologického výzkumu dokazují a nová expozice na Pohansku chce veřejnosti ukázat, že Pohansko, vysunuté dnes do našeho nejzápadnějšího pohraničí, které se reakční, dosud zcela nezlikvidované síly snažily odtrhnout od našeho státního celku jako odvěké germánské území, patřilo v 9. stol. k centrálním oblastem prvního společného státu předků českého a slovenského národa, který dokázal účinně vzdorovat germánskému tlaku na slovanský východ.

Domníváme se, že katedra prehistorie poskytla novou expozicí naší veřejnosti hodnotný zdroj poučení a nástroj politicko-výchovného působení v duchu socialistického vlastenectví.

Shrnutí

V letech 1969—1973 byl terénním výzkumem Břeclavi-Pohanska učiněn významný krok v poznání tří sídlištních aglomerací v jeho vnitřním areálu a na SV předhradí. Ve všech byly zjištěny malé skupinky obytných zemnic (2—3), provázené větším počtem zahloubených nebo nadzemních kúlových staveb, z nichž některé měly dílenský ráz, a velkým počtem jam (kruhové, obdélné, nepravidelné). Všude byly mezi sídlištními objekty roztroušeny kostrové hroby, vytvářející místy menší skupinky. Všechny aglomerace měly zhruba stejný ráz, i když jejich funkční a časový vztah k hradisku je zatím nejasný.

Písemná a kresebná dokumentace zůstala povětšinou ve formě polní, neboť na pořizování kabinetní dokumentace není v současné době síla. Novým dokumentem vycházejícím z laboratorního zpracování je inventář nálezů a zčásti tabulky terénních záběrů; fotografické záběry jsou většinou podchyceny jen v prvotní formě — na kartách fotoarchivu. Kabinetní nálezové zprávy, plány, kresby a fotografie mohou nadále vznikat jen při přípravě publikací.

V rámci třetího pětiletí výzkumu Pohanska bylo dosaženo důležitých výsledků v oblasti vědeckého vyhodnocení terénních výzkumů. Vedle menších studií, které byly vesměs obhajovány již v r. 1970, byly připraveny dvě monografie (prof. Kalouska a doc. Dostála), z nichž první je již vytištěna a druhá je připravena k tisku.

V uvedeném pětiletí výzkumu nebyla zanedbána ani oblast popularizace a kulturně politického využití výzkumu, v jejímž rámci byla vedle drobnějších akcí realizována nová expozice „Břeclav-Pohansko, slovanský památník“.

Bohuslav Chropovský

Výzkum v Břeclavi-Pohansku 1969—1973

Vychádzajúc z predloženej záverečnej správy, ako aj predbežných publikácií, ale zvlášť z monografických prác prof. Kalouska: Břeclav-Pohansko I, Velkomoravské pohřebiště u kostela, Archeologické prameny I, Brno 1971, a doc. Dostála: Břeclav-Pohansko IV, Velkomoravský velmožský dvorec, Brno 1974 a poznania výskumu a dokumentácie z autopsie, môžem hneď na začiatku konštatovať, že úlohy stanovené štátnym plánom badateľského výskumu, týkajúce sa dielčej etapy úlohy VIII-3-2/5 — Archeologický výskum Břeclavi-Pohanska, boli splnené.

Rád by som vyzdvihol skutočnosť, že za hodnotené obdobie bola nielen odkrytá rozsiahla plocha 6775 m², ale preskúmaných celkovo 129 archeologických objektov, k čomu patrí veľmi dokonalá dokumentácia, ktorú predstavuje 512 plánov, 790 fotozábervov z terénu, 355 strán písomnej dokumentácie a okrem toho veľký počet kresieb a fotografií nálezového inventára. Vysoko pozitívne treba hodnotiť skutočnosť, že plnenie úlohy bolo zabezpečené nielen vykonávaním terénneho výskumu, ale v priamej návaznosti je v ažiurite dokumentácia a zvlášť chcem vyzdvihnúť skutočnosť, že výsledky výskumu sa pravidelne predbežne publikovali, a že sa pristúpilo k systematickému spracovávaniu a publikovaniu monografickému, čím sa význam lokality vo vedeckom svete len zvyšuje. Preto zároveň doporučujem, aby sa plánuvite do tlače pripravovali ďalšie zväzky a tie, ktoré sú hotové, aby sa urýchlene vydali.

Nebudem sa bližšie zameriavať na hodnotenie vydaných, alebo pre tlač pripravených publikácií. Tieto som mal možnosť zvlášť posudzovať a taktiež boli recenzované v domácej i zahraničnej spisbe a boli hodnotené kladne. Publikované práce považujem za cenný teoretický prínos.

Pokiaľ ide o terénny výskum, ako z predloženej správy, dokumentácie, tak aj priamej terénnej situácie vyplýva, že výskum bol vedený veľmi starostlivo a komplexne, takže poskytol cenné výsledky nielen pre riešenie širokej historickej problematiky vlastnej lokality, ale riešenie tejto v širšom meradle teritoriálnom i chronologickom. Domnievam sa však, že v záverečnej správe sa zbytočne široko opisujú recentné objekty, ich existenciu z hľadiska prípadného budúceho revízneho výskumu treba konštatovať, presne dokumentovať, ale širšie nerozvádzať. Pre konkrétnejšie a správnejšie posúdenie výsledkov chýbajú mi údaje o finančno-materiálnom zabezpečení výskumu. Napriek tomu však chcem vyzdvihnúť starostlivosť vedenia Univerzity a Filozofickej fakulty UJEP, ktorú tejto nepochybne významnej úlohe venujú.

Veľmi pozitívne hodnotím do najmenších detailov spracovanú dokumentáciu a na vysokej technickej a odbornej úrovni vyhotovené kresby, plány a fotografie. Môžem bez nadsázky konštatovať, že dokumentácia je po všetkých stránkach vzorná.

Význam výsledkov plnenia hodnotenej úlohy nespočíva však len vo vyššie uvedenom, ale aj v tom, že sa zo strany riešiteľov venovala veľká pozornosť aj uplatňovaniu výsledkov tejto vedeckovýskumnej úlohy v praxi a odovzdávaniu širokej pospolitosti formou vedeckopopularizačných prác a predovšetkým inštalovaním trvalej expozície „Břeclav-Pohansko, slovanský pamätník“. Je to veľký prínos pre našu kultúru a správnu výchovu v duchu vedeckého svetového názoru.

Pri plnení úloh súvisiacich s archeologickým výskumom Břeclavi-Pohanska treba vysoko vyzdvihnúť skutočnosť, že táto úloha štátneho plánu badateľského výskumu patrí k jednej z mála úloh, ktoré sú spracované širokým teamom vedeckých a odborných pracovníkov a riešené v celej komplexnosti. Je to jedine správny postup a v tomto smere kolektív pracovníkov podieľajúcich sa na riešení tejto úlohy, ako aj FF UJEP môžu byť vzorom aj ďalším pracoviskám. Je to zároveň prínos pre organizáciu teamovej vedeckovýskumnej práce.

Ako som už uviedol vyššie, možno kladne hodnotiť plnenie dielčej etapy štátneho badateľského plánu úlohy VIII-3-2/5 — Archeologický výskum Břeclavi-Pohanska (1969—1973), vysloviť poďakovanie celému kolektívu za dobre vykonanú prácu nielen v prospech rozvoja československej, ale aj slovanskej archeológie a našej socialistickej vedy.

Doporučujem predloženú záverečnú správu v celom rozsahu schváliť.

(Oponentský posudek na Záverečnou zprávu o dñíí etapě štátního plánu výskumu č. VIII-3-2/5 „Třetí pětiletí archeologického výskumu Břeclavi-Pohanska [1969—1973]“, předloženou prof. dr. Frant. Kalouskem, doc. dr. B. Dostálem, CSc., dr. J. Vignatiovou a dr. A. Šikem.)

Vilém Hrubý

Výzkum v Břeclavi-Pohansku 1969—1973

Napsal-li v roce 1965 akademik Jan Eisner, že „na Moravě jsou zkoumána tři neobyčejně významná slovanská střediska — a každé místo má pro výzkum svého vedoucího“, tak po 10 letech — v r. 1975 — jsou s jednotlivými lokalitami spjata již dvě jména. Konkrétně Pohansko u Břeclavi reprezentuje dnes dvojice zkušených, vědecky vysoce fundovaných a lety prověřených tvůrčích pracovníků: vedoucí výzkumu prof. dr. František Kalousek a jeho zástupce doc. dr. Bořivoj Dostál, CSc. Nejde mi zde o pracovní hodnocení jmenovaných členů katedry prehistorie, ale chci jen poukázat na skutečnost, že perspektivní plán vědeckého rozvoje katedry si však zajišťuje návaznou „výměnu generací“. Vždyť vedoucímu katedry prehistorie, doc. dr. R. M. Perníčkovi, CSc., jde přece o to, aby dosažená vědeckovýzkumná úroveň univerzitního pracoviště na Pohansku v příštích letech neustrnula, tím méně poklesla, ale naopak, aby solidně vybudovanou vědeckou tradici ještě rozvíjela a podle potřeb společnosti tvárnila.

Vždyť Pohansko lze v archeologické sféře dnes již označit za typické a dobře vybavené univerzitní pracoviště, neboť je úzce spjata s výukou katedry prehistorie, jak ostatně zaznamenává i oponovaná Závěrečná zpráva (Zz 1). Tato skutečnost však nutně vyvolává u vedoucích pracovníků tím větší odpovědnost, neboť vlastní výzkum objektu je svěřován dosud nezkušeným posluchačům prehistorie, a tak může dojít stejně k deformování zkoumaných objektů, jako k jiným neodborným zásahům neodborníků. Avšak i když např. zmíněné deformace z hlediska vědeckého jsou nežádoucí, zejména na lokalitě jakou je Pohansko, jsou vysvětlitelné, ale také pro nastávající badatele poučné, neboť poznávají důsledky zkrácené situace reality.

Předložené zpráva naznačuje, že výzkum Pohanska již překročil kulminační období tzv. senzačních objevů, k nimž patří zejména náleзовé bohaté kostrové pohřebiště s pozůstatky velkomoravské architektury, komplex velmožského dvorce a konstruktivně dnes již dobře poznané mohutné opevnění. To vše je svědectvím, že Pohansko patřilo ke knížecím lokalitám Velké Moravy. Naproti tomu výzkumy posledních 5 let přináší terénní i náleзовé výsledky, které svou úrovní odpovídají již nižšímu hospodářskému i kulturnímu průměru, někdy i přímo chudobě velkomoravského lidu, sídlícího v rozsáhlé sídlištní aglomeraci Pohanska. Tím se ovšem zároveň otevírá nová kapitola dějin lidu, žijícího na Pohansku v době Velké Moravy, neboť — podle slov L. Niederla: „prostý lid je představitelem staré slovanské kultury, ne knížata a boháči“.

Vždyť výzkum sídliště z let 1968—1969 v lesní školce (Zz 2—4), převážně se zahloubenými objekty a se skupinou kostrových hrobů, s výraznými pohanskými přežitky a neodlišitelnou majetkovou diferenciací jsou toho důkazem. Prostý zemědělský charakter zkoumané lokality zdůrazňuje i objekt s větším počtem žernovů a objekty dilenské, ale patrně jen úzce lokálního významu.

Nejinak je tomu i na severovýchodním předhradí Pohanska (Zz 4—7), zkoumaném v letech 1970—1972, kde opět vedle rozptýlených sídlištních objektů byly objeveny 2 skupiny kostrových hrobů, kromě pravěkých a recentních objektů, které však zkoumané velkomoravské sídliště podstatně nenarušily. Ovšem nálezy většího počtu železných předmětů, zejména ostruh rozličných typů a depot sekerovitých hřiven, ukazují i na přítomnost příslušníků jízdní družiny nebo kupců.

Přibližně tutéž hospodářskou a kulturní úroveň obyvatel, sídlících na Pohansku v areálu staršího žárového pohřebiště (Zz 7—9) potvrdil také výzkum z let 1972—1973. Z objektů má nesporně zvláštní význam kruhový kultovní objekt, objevený ovšem již v předchozích letech.

Uvedená situace na zkoumaných plochách v areálu Pohanska za třetí pětiletí současně naznačuje, že z často opakovaného konstatování, že z opevněné plochy bylo dosud prozkoumáno asi 10 % a z celkové sídlištní aglomerace asi pouhá 2 %, nebylo by reálně usuzovat na stejně úměrně veliké množství objektů a nálezů z dosud neprozkoumaných ploch. Vždyť ani hustota hrobů, zaznamenaná na pohřebišti u kostela, ani nahloučení sídlištních objektů, jaké bylo objeveno v areálu velmožského dvorce, nebude se již patrně opakovat, nehledě ani k plochám, které vůbec nebyly hroby nebo sídlištními objekty využity. A právě v této skutečnosti tkví celá podstata pro-

blému velkosídlíště na Pohansku, neboť může v celistvosti prokázat jeho narůstání v chronologickém sledu, změnu jeho funkce vybudováním opevnění, snad až v závěru života v oněch místech, dislokaci sídelních a hřbitovních okrsků uvnitř i vně opevnění, jeho centrální areál se sídly příslušníků vládnoucí vrstvy, ale také jeho přidružené zemědělské, dílenské a kupecké okrsky, obydlí chudiny a nevolníků, atd. Proto archeologicky chudší výsledky výzkumu třetího pětiletí jsou vědecky stejně významné a nijak neznevažují historický význam Pohanska, ale naopak, poskytují pohled i na rub formující se raněfeudální společnosti. Zde bych jen zdůraznil, že z výše uvedených důvodů bude nevyhnutelně nutné i tyto náleзовé chudší areály prozkoumat v úplnosti a neuspokojat se jen odkryvem menších ploch spíše jen orientačního charakteru.

Dosavadní objevy na Pohansku nabízejí ovšem ještě další otázky k řešení, zejména pokud jde o stanovení chronologických horizontů a jejich návaznost od žárových hrobů pražského typu přes nálezy blatnicko-mikulčického stylu a typický horizont doby velkomoravské až po nálezy příznačné pro mladší dobu hradíšní. To vše si vědeckí pracovníci výzkumu dobře uvědomují (Zz 13), stejně jako komplikovanost synchronizace některých jevů i nálezu při konfrontaci obsahu sídlíštních objektů a hrobů. Těmito dosud nezodpovězenými problémy je tím více zdůrazňována naléhavost vpravdě komplexního výzkumu Pohanska, kterou ostatně i výsledky třetího pětiletí výzkumu plně zdůvodňují.

Přehledná tabulka Závěrečné zprávy (Zz 10) svými číselnými ukazateli prezentuje nejen množství práce vykonané na výzkumu Pohanska, ale též vysoce kvalifikovaný a zdatný pracovní tým, který si katedra prehistorie vytvořila. Kolik pracovníků úsilí vložili do písemné, kresebné a fotografické dokumentace, nebo do technického vedení terénního výzkumu a laboratorních prací dr. J. Vignatiova a dr. A. Šik a řada dalších interních, ale také externích spolupracovníků v čele s prof. dr. Jindřichem Stelcem, DrSc. a doc. dr. Annou Lorencovou, CSc., kteří se po léta na výzkumu svými obory podíleli, mohou posoudit především vedoucí výzkumu. Já mohu jen vysoce ocenit výsledky jejich práce.

Druhá stať Závěrečné zprávy podává informace o vědeckém vyhodnocení výzkumu, zejména pokud jde o její publikační formu. Především je to náleзовá zpráva F. Kalouska, Břeclav-Pohansko I, Velkomoravské pohřebiště u kostela, Archeologické prameny, Brno 1971 (Zz 11–13). Rukopis, připravený k tisku jako první svazek řady monografií o Pohansku vydávaných v rámci spisů FF, byl předmětem obhajoby „Desítiletí archeologického výzkumu velkomoravského hradiska Pohanska u Břeclavi“ v r. 1970. Poněvadž jsem k ní také vypracoval oponentský posudek, mohu se i přesto plně ztotožnit s charakteristikou (podanou v Zz) dnes již vydaného díla, jednak zopakovat některá má vlastní slova z r. 1970: „Hodnota nálezu je znásobena právě všestranným a naprosto jednotným zpracováním celého náleзовého fondu, jež domácí i zahraničními badatelům usnadňuje rychlou a spolehlivou orientaci v tomto bohatém a různorodém materiálu. Právě tím znamená Kalouskova práce pokrok, i pokud jde o formu publikace náleзовých zpráv“. Je třeba však dnes znovu opakovat přání, aby z pera Frant. Kalouska brzy také vyšel připravovaný svazek „Břeclav-Pohansko II, Velkomoravské pohřebiště u kostela, Archeologicko-historické zhodnocení“.

Druhou velkou studii, hodnotící výsledky výzkumu z let ještě před oponovaným obdobím třetího pětiletí, je dílo B. Dostála „Břeclav-Pohansko IV, Velkomoravský velmožský dvorec, Brno 1974“, jehož zpracování bylo však zařazeno do pětiletého plánu 1970–1975 (Zz 14–18). Poněvadž posudek na rukopis o 511 stranách, provázených 176 obrazovými přílohami, jsem předložil již v r. 1974, omezím se jen na některá, v rezensi uvedená konstatování: „Je-li to tisku předložena v pořadí již druhá monografie o této lokalitě, je třeba samu tuto skutečnost vysoce ocenit. Vždyť nejde jen o formální protihodnotu za finanční náklady spojené s výzkumem Pohanska, ale i o dílčí závěrečnou studii státního plánu výzkumu. Navíc pak autor přesvědčujícím způsobem odpovídal na nekonečné diskuse a často protichůdné interpretace centrálního sídelního areálu Pohanska, v němž tkví těžiště významu celé lokality. — Tematika této práce zaujme stejně národy slovanské jako germánské. — B. Dostál předložil práci vyzrálou, přínosnou a progresivní — a samotná publikace bude nesporně chloubou filosofické fakulty“.

Poslední stať závěrečné zprávy (Zz 18–22) informuje o rozličných realizovaných formách popularizace archeologického výzkumu na Pohansku, jíž přikládá domácí i zahraniční široké veřejnosti dosažené vědecké výsledky v přístupné interpretaci.

I když jde o běžné formy popularizace, přece je třeba vyzvednout tuto obecně žádoucí kulturně výchovnou činnost členů katedry prehistorie jako svědectví, že nepatří k těm, kdož vědu vyhrazují jen pro úzký okruh odborníků, ale rozdávají ji všem: mládeži i dospělým neoborníkům a prostým lidem, jistě s nemalými poučnými i výchovnými důsledky. Zvláště je třeba ocenit koncepci nové expozice „Břeclav-Pohansko, slovanský památník“, vybudovanou na Záměčku Pohansko, tedy přímo na zkoumané lokalitě. I když katedře prehistorie nepřísluší vytvářet a obhospodařovat zařízení muzejního charakteru, přece lze položit otázku, kdo zasvěceněji by byl schopen vybudovat takový Památník, než autoři výzkumu samého? A jeho umístění přímo na archeologické lokalitě a jeho úzké sepetí s vlastní výkopovou prací tvoří konstelaci, která je pro návštěvníky Pohanska nesporně tím nejpůsobivějším zážitkem.

Na závěr je třeba ještě dodat, že plánované vědeckovýzkumné úkoly byly na Pohansku ve všech směrech splněny, že pracovní úsilí ve třetím pětiletí ani na terénech, ani na teoretických pracích neustrnulo, ale naopak, je poznamenáno stejnou aktivitou jako v letech předchozích. Důvodů, aby bylo ve výzkumu Pohanska v nezměněné míře pokračováno, bylo řečeno již dostatek. Při této příležitosti musíme však opětovně doporučit, aby připravené rukopisné práce byly urychleně publikovány. Vždyť vědecký přínos, který katedra prehistorie vkládá do fondu kulturního bohatství našeho lidu, svým významem přesahuje hranice našeho národa. Proto také lze nejen vedoucím výzkumu na Pohansku, ale celému jejich pracovnímu týmu, udělit za vykonanou práci během třetího pětiletí archeologického výzkumu Břeclavi-Pohanska absolutorium, které by mělo být úměrnou formou také oceněno.

(Oponentský posudek na Závěrečnou zprávu o dílčí etapě státního plánu výzkumu č. VIII-3-2 „Třetí pětiletí archeologického výzkumu Břeclavi-Pohanska (1969—1973)“, předloženou prof. dr. Frant. Kalouskem, doc. dr. Boř. Dostálem, CSc., dr. J. Vignatiovou a dr. A. Šikem.)

Zpráva o průběhu oponentního řízení

Uvedená závěrečná zpráva a oponentské posudky byly projednány při oponentním řízení konaném dne 13. ledna 1975 na filozofické fakultě UJEP v Brně.

Oponentní radě předsedal akademik J. Poulík, místopředseda prezidia ČSAV a jejími členy byli prof. dr. F. Hejl, CSc., prorektor UJEP, prof. dr. J. Češka, CSc., proděkan pro vědeckovýzkumnou práci FF UJEP, doc. dr. R. M. Pernička, CSc., proděkan pro politickovýchovnou práci FF UJEP a vedoucí katedry prehistorie, prof. dr. J. Štelcl, DrSc., vedoucí katedry mineralogie a petrografie PF UJEP, doc. dr. A. Lorenková, CSc., vedoucí Antropologického ústavu PF UJEP, doc. dr. J. Vladár, CSc., zástupce ředitele Archeologického ústavu SAV v Nitře, dr. V. Nekuda, CSc., z historického oddělení Moravského muzea v Brně. Jednání se zúčastnili oponenti prof. dr. V. Hrubý, DrSc., vedoucí pravěkého oddělení Moravského muzea v Brně, doc. dr. Bohuslav Chropovský, DrSc., ředitel Archeologického ústavu SAV v Nitře a další hosté: dr. Č. Staňa, CSc., dr. K. Marešová, dr. J. Malina.

Po komentáři k závěrečné zprávě provedeném prof. dr. F. Kalouskem, doc. dr. B. Dostálem, CSc. a dr. A. Šikem, po přednesení otištěných posudků oponenty a po diskusi, již se zúčastnila většina přítomných, oponentní rada se usnesla na těchto závěrech:

1. Schválit a přijmout v plném rozsahu závěrečnou zprávu i oponentské posudky.
2. Dílčí etapa výzkumného úkolu za uvedené pětiletí byla splněna, byla provedena moderními metodami a přinesla závažné poznatky pro bádání o prvních státních útvech na území ČSSR. Získané výsledky plně odpovídají vynaloženým nákladům.
3. Oceňuje se péče vedení FF UJEP o zveřejňování výsledků výzkumu a doporučuje se urychlené vydání publikací připravených do tiaku (monografie B. Dostála a urychlené dokončení a vydání monografie F. Kalouska).
4. Vedení fakulty se doporučuje dostatečně finančně zabezpečit další výzkumné práce na Pohansku v příštích letech. Zejména v roce 1976 je třeba připravit výzkum k přijetí exkurze III. Mezinárodního kongresu pro slovanskou archeologii a v letech 1975—1978 zajistit zdárný průběh záchranného výzkumu na Jz předhradí.
5. Ocenit úsilí výzkumného kolektivu úměrnou finanční odměnou za dosavadní vědeckovýzkumnou práci v terénu.

ТРЕТЬЕ ПЯТИЛЕТИЕ АРХЕОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ НА ТЕРРИТОРИИ БРЖЕЦЛАВ-ПОГАНСКО (1969—1973)

(Отчет предлагаемый для защиты)

Исследования территории Бржецлав—Поганско, проведенные в 1969—1973 гг., представляют собой значительный шаг вперед в деле познания внутренней обстановки трех комплексов поселений и северо-восточного предгорья. Во всех были обнаружены группы жилых землянок (2—3). Вокруг них находилось несколько наземных или частично расположенных в грунте столбовых конструкций (некоторые из них служили местом работы) и много ям (круглых, прямоугольных, неправильной формы). Всюду между жилищами разбросаны могилы с труположениями, местами образующие небольшие группы. Характер всех комплексов с основным одинаков, хотя их отношение к городищу с точки зрения времени и их функции пока неясно.

В течение исследований велись работы по письменной, изобразительной и измерительной документации, результаты которой находятся в полевых отчетах. Новым документом, полученным в результате лабораторной обработки является список находок и, отчасти, таблицы полевых фотосъемок; вся остальная фотодокументация хранится на картах в фотоархиве.

В рамках третьего пятилетнего этапа исследования Поганска были проведены работы, имеющие большое значение в области научной разработки результатов исследований территории. Кроме научных работ, касающихся частных проблем (эти работы защищались еще в 1970 году), были закончены две монографии (профессора Калоуска и доцента Достала), первая из которых уже напечатана, вторая же сдана в печать. На данном этапе также развивалась работа по культурно-политическому использованию результатов исследований. В ее рамках, кроме некоторых менее значительных мероприятий, была по-новому организована постоянная экспозиция „Бржецлав-Поганско, славянский памятник“ в здании бывшей охотничьей усадьбы Поганско.

Предлагаемый заключительный отчет об исследованиях в Поганске за 1969—1973 годы сопровождается двумя рецензиями оппонентов (профессора В. Грубого, доктора наук и доцента Б. Хроповского, доктора наук), а также краткой записью защиты, состоявшейся 13 января 1975 года в деканате философского факультета Университета Яна Евангелиста Пуркине в Брно.

Перевела Яна Йелинкова

DRITTE FÜNFJAHRPERIODE DER ARCHÄOLOGISCHEN AUSGRABUNG VON BŘECLAV-POHANSKO (1969—1973)

(Dem Opponentenverfahren unterbreiteter Bericht)

In den Jahren 1969—1973 wurde durch die Terrainaussgrabung von Břeclav-Pohansko ein wichtiger Schritt zur Erkenntnis dreier Siedlungsagglomerationen im inneren Areal und in der nordöstlichen Vorburg nach vorn getan. In allen wurden kleine Gruppen von Grubenwohnungen (2—3) festgestellt, die von einer größeren Zahl eingetiefter oder über dem Boden stehender Pfostenbauten begleitet waren, von denen einige Werkstättencharakter hatten; weiter befand sich in ihrer Nähe eine große Zahl von (kreisrunden, rechteckigen, unregelmäßigen) Gruben. Überal waren zwischen den Siedlungsobjekten Skelettgräber verstreut, die stellenweise kleine Gruppen bildeten. Alle Agglomerationen waren im allgemein gleichartig, wenngleich ihre Funktions- und Zeitbeziehung zum Burgwall vorderhand unklar ist.

Während der Ausgrabung wurde laufend eine Dokumentation in Schrift, Zeichnungen und Messungen geführt, die in den Feldfunderberichten zusammengetragen ist. Ein neues, von der Laborbearbeitung ausgehendes Dokument sind das Fundinventar und

teilweise Tabellen der im Terrain gemachten Lichtbildaufnahmen; die gesamte weitere Photodokumentation ist auf Karten des Photoarchivs erfaßt. Kabinettfundberichte, Pläne, Zeichnungen und Lichtbilder können fernerhin nur bei der Vorbereitung von Publikationen entstehen.

Im Rahmen der dritten Fünfjahrperiode der Erforschung von Pohansko erreichte man wichtige Ergebnisse im Bereich der wissenschaftlichen Auswertung der Terrainausgrabungen. Abgesehen von kleineren Studien, die durchweg bereits i. J. 1970 verteidigt wurden, gelangten zwei Monographien zur Vorbereitung (von Prof. Kalousek und Doz. Dostál), von denen die erste gedruckt und die zweite zur Drucklegung vorbereitet ist. Im angeführten Zeitraum wurde auch der Bereich der kulturpolitischen Auswertung der Ausgrabung ausgebaut; in diesem Rahmen veranstaltete man neben kleineren Aktionen die neue Exposition „Breclav-Pohansko, slawische Gedenkstätte“ in den Räumen des Jagdschlusses in Pohansko.

Der unterbreitete Schlußbericht über die Ausgrabungen in Pohansko in den Jahren 1969—1973 wurde durch zwei Opponentengutachten (von Prof. Dr. V. Hrubý, DrSc., und Doz. Dr. B. Chropovský, DrSc.) sowie durch einen kurzen Vermerk des am 13. Januar 1975 beim Dekanat der philosophischen Fakultät der J. E. Purkyně — Universität in Brno stattgefundenen Opponentenverfahrens ergänzt.

Übersetzt von Dr. Alfons Hubala

